

The role of women's participation in resistance literature

Fatemeh Sadat Hoseyni^{1*}

1- Assistant Professor of Shahid Bahonar University of Kerman, Member of the Islam and Iran Research Institute

Abstract:

In this research, we investigate the levels and layers of women's participation in different levels of resistance literature, with descriptive and analytical method, in order to introduce some of apparent and hidden existential manifestations of these unique characteristics, as perdurable role models of intuition and resistance, for young people. Throughout history, women have proven that they are more resistance than men, in many cases. Their resistance and sustainability toward their beliefs was strong to some extent that God has ordered to all of faithful men and women, to consider Pharaoh's wife as their role model and learn resistance and tolerance from her. The beautiful personality of this masterpiece of creation is represented in resistance literature. The history of Islamic revolution of Iran and holy defense period is full of sacrifices and endeavors of these brave women, who were so courageous in fateful arenas and the role of these women in political, social, cultural activities, during different periods is very important. Women have clarified their position, by moving toward development of ideals of the revolution and defense of realm of Islam and Leadership. In this study, we are aiming at investigating some kinds of women's resistance.

Review History:

Received: 9 Dec 2024

Revised: 1 Jan 2025

Accepted: 5 Jan 2025

Available Online: 7 Jan 2025

Keywords:

Participation
Resistance
Women
Political
Cultural
social

How To Cite This Article:

Bavi, S. (2024). The role of women's participation in resistance literature *Strategic Studies of Women, Defense and Peace*, 1(2) 31-46 (In Persian)

*Corresponding author's email: sasanbavi@gmail.com

نقش مشارکت زنان در ادبیات پایداری

فاطمه السادات حسینی*

۱- استادیار دانشگاه شهید باهنر کرمان

چکیده:

تاریخچه داوری:

دریافت: ۱۸ آذر ۱۴۰۳
بازنگری: ۱۱ دی ۱۴۰۳
پذیرش: ۱۵ دی ۱۴۰۳
ارائه آنلاین: ۱۷ دی ۱۴۰۳

کلمات کلیدی:

مشارکت
پایداری
زنان
سیاسی
فرهنگی
اجتماعی

در این جستار، به بررسی سطوح و لایه‌های مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف ادبیات پایداری به روش توصیفی و تحلیلی پرداخته می‌شود؛ تا ذره‌ای از جلوه‌های وجودی پیدا و پنهان این گوهرهای بی‌بدیل، به‌عنوان الگوهای ماندگار بصیرت و مقاومت به نسل جوان معرفی شوند. زنان در طول تاریخ ثابت کرده‌اند در بسیاری از امور استوارتر از مردان هستند؛ استقامت و پایداری آنان، در راه اعتقادات خویش به حدی قوی بوده است که خداوند به همه‌ی مردان و زنان مؤمن دستور داده است از زن فرعون الگو بگیرند و پایداری و استقامت را از ایشان بیاموزند؛ و زیباترین گل‌واژه‌های وجودی این شاهکار خلقت در هم‌اندیشی ادبیات پایداری به تصویر کشیده شده است. تاریخ انقلاب اسلامی ایران و دوران دفاع مقدس سرشار است از ایثار و تلاش شیر زنانی که در عرصه‌های سرنوشت‌ساز، حماسه آفریدند و این نقش زنان، در فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، در ادوار مختلف حائز اهمیت می‌باشد و زنان با حرکت به سمت توسعه آرمان‌های انقلاب و دفاع از حریم اسلام و ولایت جایگاه خود را به‌خوبی تبیین نموده‌اند و در این مقاله بر آنیم تا برخی از مشارکت‌های پایداری زنان را واکاوی نمایم.

برای ارجاع به این مقاله از عبارت زیر استفاده کنید:

Bavi, S. (2024). The role of women's participation in resistance literature. *Strategic Studies of Women, Defense and Peace*, 1(2) 31-46 (In Persian)

* نویسنده عهدهار مکاتبات: sasanbavi@gmail.com

مقدمه

تاریخچه مشارکت زنان و نقش آنان در طول تاریخ فراز و نشیب‌های گوناگونی را پشت سر گذاشته، نقش زنان در تاریخ صدر اسلام در صحنه‌های سیاسی، فرهنگی همچون بیعت‌ها، غزوات و حمایت از رزمندگان اسلام وجود داشته؛ اگرچه به‌طور مستقل مضبوط است ولی به‌طور پراکنده در لابه‌لای کتب تاریخی یافت شدنی و قابل مطالعه است و تاریخ کهن ایران گویای آن است که زن ایرانی علاوه بر اینکه همچون مردان در میدان‌های مختلف حضور داشته و از هرگونه جان‌فشانی و ایثار دریغ ننموده است و پس از انقلاب اسلامی در جهت رفع موانع مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان بستری بسیار مناسب برای رشد و اعتلای آن صورت گرفت و با عنایات خاص امام راحل (ره) و حمایت‌ها و هدایت‌های مدبرانه‌ی رهبر معظم انقلاب، زنان توانستند نقش مؤثری برای پیروزی انقلاب و جنگ تحمیلی ایفا نمایند و اکنون حضور متعهدانه و بی‌بدیل بانوان مسلمان ایرانی در عرصه‌های سیاسی، علمی، فرهنگی جامعه از مسائل مهم جهان اسلام است. در سال‌های جنگ با اعزام بسیاری از مردان به جبهه عملاً مسئولیت حفظ خانواده بر عهده زنان گذاشته شد. تأمین مایحتاج ضروری خانواده و حفظ امنیت و تربیت فرزندان، در گیرودار حوادث جنگ و در آن وضعیت فوق‌العاده و غیرعادی، بسیار دشوار و طاقت‌فرسا بود. وحشت و اضطراب ناشی از حملات هوایی و موشک‌باران دشمن، نگرانی از حال همسران در جبهه، جو ناامن سال‌های ترور، کمبود کالاهای اساسی و ضروری از جمله مشکلاتی بود که زنان با آن روبرو بودند. آنان ضمن مقابله با این مشکلات، با صبر و بردباری به تقویت روحیه همسران و فرزندان خود پرداخته و با سلام و صلوات در میان هلهله و اشک و لبخند رزمندگان را به‌سوی جبهه‌ها روانه می‌کردند. خاطره بدرقه‌های باشکوه رزمندگان در میان بوی خوش عطر و گلاب و اسپند که در نوع خود مانوری اجتماعی و ملی است؛ از خاطرات ماندگار و فراموش‌نشده‌ی هشت سال دفاع مقدس هست. در همین راستا بررسی زندگی خانواده‌های شهدا بالأخص خانواده‌های چند شهیدی، روایت ایثار و فداکاری زنانی است که هرچند خود در جبهه حضور مستقیم نداشتند؛ اما جوانان خود را به‌گونه‌ای تربیت کردند که آنان با انگیزه الهی و روحیه‌ی آماده به جبهه‌ها می‌رفتند و می‌جنگیدند. درک عظمت و بزرگی نقش این زنان در حمایت از جبهه‌ها و پیروزی رزمندگان کار ساده‌ای نیست. اندیشه و ایمان مادران شهید در تکلیف‌گرایی و آرمان‌خواهی، آنان را به‌سوی می‌برد که حاضر به از خودگذشتگی شدند و در مقابل مهر مادری و خواسته‌های درونی خود ایستادند و برای نجات کشور اصلی‌ترین سرمایه زندگی خود را هدیه کردند. زندگی سرداران و فرماندهان شهید و رزمندگان غیور هم سرشار از ایثار و از خودگذشتگی همسران جوانی است که آسایش و امنیت ملی را بر خانه و خانواده خود ترجیح دادند. آنان از آغاز زندگی مشترک همواره در حسرت دیدار همسران خود روزشماری می‌کردند. لحظات خود را با ترس و اضطراب از دست دادن همسران جوان می‌گذراندند؛ اما هیچ‌گاه جمله نامبارک «به جبهه نرو» را بر زبان نمی‌آوردند. باوجود همه ناملایمات با چهره‌ای گشاده و دستانی مهربان همسران خود را به‌سوی جبهه روانه می‌کردند و مشکلات به‌جامانده را به‌تنهایی بر دوش می‌کشیدند. موضوع نقش و حضور زنان در دفاع مقدس دارای ابعاد متفاوتی است که تاکنون به اندکی از آن پرداخته شده است و همین لندک نیز با تأخیری چندساله پس از جنگ موردبررسی قرار گرفت. اگر زنان نقش‌آفرین مهر سکوت را پس از سال‌ها نمی‌شکستند امروز تنها شاهد روایت مردانه از جنگ بودیم. اما باید دانست که آنچه گفته شد در برابر آنچه انجام‌شده قطره‌ای از دریاست. باید گذشت زمان را احساس کرد و فرصت‌ها را مغتنم شمرد و بیش از گذشته به بررسی و تحلیل ابعاد و زوایای این حرکت دینی ملی و تاریخی پرداخت. بنابراین، نقش‌آفرینی زنان در عرصه‌ی ادبیات پایداری و حضور پرشور و شعور این اسطوره‌های صلابت در حماسه‌ی مقاومت بی‌نظیر است. در این مجال به سه نوع از مشارکت زنان، در فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی می‌پردازیم.

۱- نقش مشارکت سیاسی زنان در ادبیات پایداری

قبل از بررسی وضعیت مشارکت سیاسی زنان ایرانی در صحنه‌ها و ادوار مختلف انقلاب، ضروری است اجزای تشکیل‌دهنده مشارکت، ابعاد و انواع آن بررسی شود، سپس نحوه مشارکت سیاسی و اجتماعی، فرهنگی، تربیتی زنان را در برهه‌های مختلف زمانی، بعد از انقلاب اسلامی در ایران موردبررسی قرار دهیم.

سیاست معادل «politique» در زبان فرانسه است. این کلمه برگرفته از واژه لاتین «Politicus» به معنای تدبیر و دوراندیشی و حکومت و حکم راندن بر رعیت، در کشور بوده است. در فرهنگ عمید لغت مشارکت به معنای شرکت کردن باهم، با یکدیگر شریک شدن، سهم داشتن در کاری با چیزی و حضور پیدا کردن در گروهی برای امری می‌باشد. (عمید، ۱۳۶۲: ۹۵۷) مشارکت، مورد مشورت قرار دادن، قبل از تصمیم‌گیری است به نحوی که اظهار نظر شخصی و اعمال مراقبت در جریان اجرای این تصمیم و تحول و نتایج آن امکان داشته باشد. بنابراین مشارکت عبارت است از: دخالت انسان در سرنوشت خویش است. در معنای خاص سیاست را تدبیری می‌دانند که در اداره امور کشور و تعیین شکل و محتوای فعالیت‌ها، اتخاذ شده و در دو بخش داخلی و خارجی به کار گرفته می‌شود. مشارکت سیاسی «Political Participation» عملی داوطلبانه، موفق یا ناموفق، سازمان‌یافته با بدون سازمان، دوره‌ای یا مستمر برای تأثیر گذاشتن بر انتخاب سیاست‌ها و اداره امور عمومی، انتخاب رهبران سیاسی در هر سطحی از حکومت ملی یا محلی است. در یک تعریف دقیق‌تر، می‌توان گفت مشارکت سیاسی؛ یعنی تلاش‌های سازمان‌یافته شهروندان برای انتخاب مسئولان خویش، شرکت مؤثر در فعالیت‌ها و امور اجتماعی و سیاسی و تأثیر گذاشتن بر صورت‌بندی و هدایت دولت در مشارکت سیاسی است. (جمال‌زاده، ۱۳۸۳: ۷۷). با توجه به تعاریف بالا، مشارکت سیاسی، عملی مشاهده نشدنی است که به‌طور داوطلبانه صورت می‌گیرد و برای شهروندان این حق را قائل می‌شود که رهبران سیاسی را انتخاب کنند، بر فرآیند تصمیم‌گیری ملی و محلی تأثیر بگذارند، در امور محله، شهر و یا روستای خود شرکت کنند و به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم در شکل دادن به حیات سیاسی و اجتماعی خود سهیم شوند. مشارکت سیاسی را در ابعاد مختلف می‌توان طبقه‌بندی کرد: مشارکت سیاسی فعالانه؛ نظیر حضور تشکل‌ها؛ موضع‌گیری‌ها؛ اظهار نظر در مطبوعات و ... مشارکت منفعلانه نظیر حضور در پای صندوق‌های رأی‌گیری و ... همچنین مشارکت سیاسی در دو سطح قابل طبقه‌بندی است: مشارکت در سطح توده؛ نظیر شرکت در انجمن‌ها و احزاب سیاسی؛ شرکت در تجربه‌های اجتماعی نظیر جنگ و ... و مشارکت در سطح نخبگان و امور علمی فرهنگی که معمولاً، در حیطه افرادی با تحصیلات عالی، آگاه، متخصص، باعلاقه و دارای تعهد اجتماعی قرار می‌گیرد، نظیر: نمایندگی مجلس؛ شرکت در مجاری سیاسی؛ شرکت در خدمات اداری به‌ویژه در وزارتخانه‌هایی که به نحوی با سیاست در ارتباط هستند. نمودها و شاخص‌های مشارکت سیاسی در جوامع مختلف، متفاوت است. در جامعه ما مشارکت سیاسی نمودهای گوناگونی دارد که موارد زیر را می‌توان از جمله آن‌ها برشمرد: شرکت در مبارزات انتخاباتی ملی و محلی یا جلسات استراتژیک (راهبردی)؛ فعالیت برای یک نامزد انتخاباتی یا یک حزب سیاسی در طول انتخابات؛ تماس با دستگاه‌های حکومتی ملی و محلی؛ شرکت در جلسات و مجامع سیاسی ...؛ اما مفهوم صحیح مشارکت سیاسی زنان آن است که حق ورود به حوزه قدرت سیاسی در همه سطوح برای زنان نیز مانند مردان به رسمیت شناخته شود و آن‌ها نیز بتوانند داوطلبانه و بدون واژه‌ها از موانع سلیقه‌ای و نگرشی، همتای مردان در عرصه رقابت‌های سیاسی حضور یابند. که بسیاری از کشورها از این حقوق محروم هستند. درواقع رشد سیاسی زن، ترکیبی از تعالی اخلاقی و حضور فعالش در جامعه است، لذا معیار ارزش‌های دینی و توانایی‌های زن در کلیه ادوار بر فعالیت سیاسی زن حاکمیت دارد. حضور فعالانه زنان در ابعاد مختلف فرهنگی، سیاسی، تربیتی، به اعتلای نظام ارزشی، دینی، خانوادگی جامعه کمک می‌کند و موجب رشد و بالندگی سریع و هدفمند آن جوامع خواهد شد.

بنابراین؛ مشارکت سیاسی زنان عبارت است از دخالت در سرنوشت خویش و تأثیرگذاری در سرنوشت کشور و اهمیت دادن به آینده مردم. مشارکت سیاسی زن، دامنه‌ای گسترده و تا حدی نامعین را دربر می‌گیرد، به گونه‌ای که مرزبندی دقیق میان آن و حقوق اجتماعی دشوار است. مشارکت زنان در هر جامعه‌ای در چارچوب ساخت اجتماعی و سیاسی آن جامعه معنا خواهد یافت. مطابق با این دیدگاه مشارکت سیاسی زنان در ارتباط با ساخت‌های جامعه و روابط پایدار آن شکل می‌گیرد و تحت تأثیر نظام‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و تغییرات اجتماعی است. ساختارهای متفاوت اجتماعی، در آغاز انقلاب اسلامی و در هنگام جنگ تحمیلی، افزایش نقش زنان در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی روند مساعدی برای افزایش نقش زنان و مشارکت آن‌ها در این عرصه فراهم کرد؛ اما تاکنون، زنان نتوانسته‌اند در میدان سیاست جایگاه واقعی خود را پیدا کنند. بنابراین؛ دو شاخص اساسی برای بررسی میزان حضور سیاسی افراد، به‌ویژه بانوان، می‌توان در نظر گرفت: نخست حقوق انتخاباتی و دوم حضور در مدیریت سیاسی جامعه. (طغرانگار، ۱۳۸۳: ۷۳) هرچند حضور زنان در عرصه‌های سیاسی جامعه محدود به موارد

گفته شده نیست، بلکه حضور موفق در مجامع علمی و ورزشی از دیگر نمادهای این ظهور است و توجه به آمار و اطلاعات موجود در این زمینه، مهم ترین شاهد بر این مدعاست. در تاریخ نیز زنان با علم و فضیلت کم نبوده اند. حضرت فاطمه زهرا (س) و حضرت زینب کبری (س) از نمونه های بارز و برجسته و بی نظیر در این عرصه اند که بحث از علم و فضیلت ایشان جای دیگر و مجال مفصلی می طلبد.

۱-۱- مشارکت سیاسی زنان در پیروزی انقلاب

مشارکت یک پیوند دوسویه، سودمند و سازنده میان دو تن یا بیشتر است. شخصیت انسان یک پدیده فرضی از دیگران است که با گفت و شنود شکل می گیرد. حضور گسترده زنان در روند پیروزی انقلاب، تأثیری شگرف داشت و علی رغم سال ها کوشش و تلاش دستگاه های تبلیغاتی و وجود سنت های متحجرانه که در هیئت وفاداری به اسلام ظاهر شده بود، بانوان چنان به صحنه آمدند که از سوی خبرگزاری ها و ناظران و تحلیلگران بین المللی انقلاب اسلامی، بعضاً به «انقلاب چادرها» لقب گرفت (قدیمی، ۱۳۸۰: ۸۱). و وجود مؤثر بانوان در آن به عنوان یکی از ویژگی های انقلاب ایران شمرده شد. زنان مسلمان ایرانی در عین وفاداری به ارزش های اسلامی و مذهبی، در مواجهه با مسائل سیاسی و اجتماعی کشور خود بی تفاوت ننشستند و در صحنه های انقلاب حضوری فعال یافتند. آن ها این اقدامات را وظیفه و تکلیف الهی و شرعی خود دانستند و با تأسی به زنان قهرمان صدر اسلام، بخصوص حضرت زهرا (س) در راه پشتیبانی و دفاع از دین و ولی فقیه زمان و برپایی جامعه اسلامی از هیچ تلاشی فروگذار نکردند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، زن از هویتی اسلامی الهی برخوردار شد. در این بینش و رویکرد، زن در عین آن که ویژگی های زن بودن خود را، همچون احساسات رقیق، عواطف جوشان، مهر فراوان و صفای پاک را حفظ می کند، در میدان ارزش های معنوی مانند علم و عبادت نیز پیش روی می کند و در عرصه ی مسائل سیاسی اجتماعی هم با درک و هوش بالای سیاسی حضور می یابد. این الگوی یک زن مسلمان است. (امام خامنه ای، ۱۳۸۳: ۶۹). پس از انقلاب اسلامی، زنان در همه عرصه های سیاسی حضور فعال یافتند، ولی آن ها در انتخابات مجلس شورای اسلامی و شوراهای اسلامی، تنها انتخاب کننده نبوده اند؛ بلکه خود نیز از سوی مردم به نمایندگی انتخاب شدند. در دوره های مجلس، تعداد زنان داوطلب نمایندگی مجلس همواره رو به افزایش بوده است. این رقم در مجلس دوم ۳۲، سوم ۴۷، چهارم ۸۶، پنجم ۳۵۱ و ششم ۵۰۴ نفر را نشان می دهد. (رجبی، ۱۳۸۳: ۱۶۱ - ۱۶۶) این افزایش حضور، بی شک، از دلایلی است که نرخ مشارکت زنان را در سال ۱۳۸۲ به بالاترین حد خود در تاریخ معاصر ایران یعنی به رقم ۱۴/۸ درصد می رساند. امام خمینی (ره) رهبر کبیر انقلاب مشارکت زنان را واجب شمردند. در مناسبت های گوناگون، از این حضور گسترده و عظیم تجلیل و ستایش کردند؛ چنان که فرمودند: «من از شما تشکر می کنم از اینکه در نهضت، کوتاهی نکردید و همدوش مردها قیام کردید...» (امام خمینی، ۱۳۸۰: ۱۴۶) و در جای دیگری فرمودند: «شما بانوان ثابت کردید که در پیشاپیش نهضت قدم برداشتید. شما سهم بزرگی در نهضت اسلامی ما دارید...» (همان، ۱۴۵) در این مقام، به شمه ای از فعالیت های سیاسی زنان مسلمان ایرانی در روند پیروزی انقلاب اسلامی می پردازیم:

الف- شرکت در تظاهرات و تجمع های ضد حکومتی و اعتراضات: شرکت بانوان در تظاهرات علیه رژیم طاغوت و حضور در صحنه های گوناگون اعتراض و مبارزه چنان گسترده بود که می توان گفت: بدون مشارکت زن ایرانی، پیروزی انقلاب اسلامی غیرممکن می نمود. شرکت در تظاهرات و راهپیمایی ها به ویژه راهپیمایی هفده شهریور (جمعه خونین) و نیز شکستن حکومت نظامی رژیم و سردادن شعار بر بام خانه ها تا تحمل حبس، شکنجه، اعدام و شهادت خود یا همسر یا پسرشان و نیز ساختن سنگر، ساخت کوکتل مولوتوف و امدادسانی به مجروحان از هیچ فعالیتی دریغ نکردند.

ب - تکثیر و پخش اعلامیه ها و نوارهای رهبر کبیر انقلاب: در جریان وقوع انقلاب اسلامی، که در نهضت از درون محافل مذهبی و شبکه های غیررسمی نظیر مجالس دعا و روضه و مساجد آغاز شد، بانوان فعال نیز ضمن شرکت در این محافل از اخبار مربوط به حرکت های مردمی مطلع می شدند. زنان فهیم و مصمم، در روند پیروزی انقلاب اسلامی، با پخش خبرنامه، اطلاعیه و بیانیه، چاپ و تکثیر نوار سخنرانی حضرت امام (ره) و نیز ایراد سخنرانی برای حرکت آفرینی و قیام مردم و رساندن

پیام اسلامی رهبر و شناساندن حقایق اسلام به مردم صورت می‌گرفت. در این جریان زنان دوشادوش مردان، فعال و پرتلاش بودند.

ج - تشویق خانواده در جهت فعالیت‌های انقلابی: تشویق و ترغیب پدران، برادران و فرزندان برای شرکت در فعالیت‌های انقلابی و حمایت از فرامین رهبر کبیر انقلاب از دیگر اقدامات در فرایند انقلاب بود.

۱-۲- مشارکت سیاسی زنان در انتخابات

پس از انقلاب اسلامی، حضور فعال و پرشور بانوان در عرصه انتخابات، نمایانگر نقش کاملاً برابر زنان و مردان در حیات سیاسی جامعه بوده است. زنان در این عرصه، هم‌به‌عنوان انتخاب‌کننده و هم انتخاب‌شونده و هم‌به‌عنوان نیروی کارآمدی در فعالیت‌های اجرایی انتخابات، حضور گسترده و فزاینده‌ای داشته‌اند. آنان در موقعیت‌های گوناگون نشان داده‌اند؛ که از قابلیت‌ها و توانمندی‌های بالایی برای حضور مؤثر در مجلس شورای اسلامی و شوراهای اسلامی شهر و روستا برخوردارند و در فرایند تصمیم‌گیری برای اداره کشور و حل معضلات مردم، بخصوص جامعه‌ی بانوان، می‌توانند گام‌های مؤثری بردارند و در جهت این اهداف والا، از هیچ تلاش و فعالیتی دریغ نمی‌کنند. امام خمینی (ره) حضور زن در انتخابات را یک تکلیف دانسته، بر مشارکت ایشان تأکید می‌نمودند: «همه شما، همه ما زن و مرد، هر مکلف، همان‌طور که باید نماز بخواند، همان‌طور باید سرنوشت خودش را تعیین کند.» (همان: ۱۳۳). بنابراین؛ زنان در عرصه‌های گوناگون مشارکت سیاسی از شرکت در انتخابات، فعالیت برای نامزدهای انتخاباتی گرفته تا عضویت فعال در تشکلهایی سیاسی، مثل حزب جمهوری اسلامی حضوری فعال و چشم‌گیر داشتند.

۱-۳- مشارکت زنان در مجامع عبادی سیاسی

مساجد از جمله مراکز مهم سیاسی جامعه است و حضور زنان در مساجد و شرکت در جماعات، نمود عینی بخشی از قدرت سیاسی و بیانگر حضور فعال آن‌ها در مجامع دینی و سیاسی است. همچنین نقش بانوان را در راهپیمایی‌ها و اعلام نظرات و موضع‌گیری‌های سیاسی جهانی در جهت اصول و اهداف دولت اسلامی ایران، پشتیبانی و تأیید سخنان ائمه جمعه و جماعات و قطعنامه‌هایی که در مواضع گوناگون اتخاذ می‌شود، نباید نادیده انگاشت. البته این‌همه در سایه‌ی حضور در مساجد و پایگاه‌های دینی و تجمعات مردمی است و زنان در مساجد و تکیه‌ها و حسینیه‌ها و حتی منازل شخصی خود به فعالیت‌های سیاسی فرهنگی قرآنی پرداخته و گوی سبقت را از مردان ربوده‌اند.

۲- نقش مشارکت اجتماعی زنان در ادبیات پایداری

یکی از فعالیت‌های اجتماعی که همه مردم در اداره و پیروزی آن نقش به‌سزایی داشتند؛ در جنگ تحمیلی و نابرابر به نمایش گذاشته شد. در این دفاع جانانه، غیرتمندان و حماسه‌سازان هشت سال دفاع مقدس با دشمنان سرتا پا مسلح با عشق به وطن و ارزش‌های اسلام و انقلاب و با اطاعت از ولایت از جان و هستی خود گذشتند و حماسه‌ها خلق کردند. و این حماسه‌ی جمعی و دفاع مقدس؛ فرصت شناسایی هویت و شخصیت زن مسلمان را فراهم کرد تا در جریان آزمونی سخت، توانایی‌ها، لیاقت‌ها، شایستگی‌های خود را بشناسد و به‌عنوان سرمایه‌ای گران‌بها در راه خودباوری و پاسداری از حرمت خویش ارج نهد. قدرت شگرف زنان ایرانی که به سبب همین خودشناسی و خودباوری حاصل آمده بود، توانست در تغییر و تعیین مسیر رویدادهای اجتماعی نظیر دفاع مقدس نقش مهمی را ایفا کند و دشمنان را به تعجب وادارد، زیرا به مفهوم واقعی کلمه، تحولی عظیم در نگرش‌های زنان ایجاد شد و «هنر زن بودن» در تحولات و تغییرات نظام ارزشی به‌سوی معنویت، باز تعریف شد جنگ

هشت ساله ایران تجربه به یادماندنی و عظیمی است که زنان نیز مانند مردان در آن سهیم و شریک بودند، نادیده گرفتن نقش آن‌ها در تاریخ خون‌بار و پرافتخار دفاع مقدس، که بخشی از تاریخ انقلاب و تاریخ ایران است، درواقع تحریف تاریخ خواهد بود. صفحات تاریخ جنگ، اسناد زرین حماسه و حضور شیر زنان میهن اسلامی است که هم بر جنگ تأثیر گذاشتند و هم در ابعاد مختلف از جنگ تأثیر پذیرفتند و ارزش‌ها و نگرش‌های تازه‌ای را به عرصه زندگی فردی و اجتماعی وارد کردند.

۲-۱- پایداری زنان در دفاع مقدس

تاریخ دفاع مقدس حاکی از حضور برجسته زنان ایرانی در مراحل گوناگون جنگ است. آن‌ها با تمام توان، در صحنه‌های گوناگون این دفاع ملی شرکت کردند، هم در مناطق جنگی و هم در پشت جبهه، حمایت‌ها و رشادت‌های وصف‌ناشدنی از خود به جای گذاشتند، با تهاجم و تجاوز دشمن به شهرهای مرزی همچون قصر شیرین، گیلان غرب، دهلران، بستان، سوسنگرد، هویزه، خرمشهر، آبادان و ... و به موازات خیزش عمومی و با حضور مردان در جبهه‌ها و یاری‌رسانی به نیروهای مسلح، بانوان غیور و زنان شجاع این شهرها، مقاومت در مقابل دشمن تا بن دندان مسلح، بی‌رحم و ددمنش را بر خود فرض دانسته و در کوران حوادث و حملات ناجوانمردانه و نابرابر، به یاری دلیرمردان سپاه اسلام به پا خاسته و از بذل مال، جان، فرزند و همسر نیز دریغ نورزیدند و حتی به‌رغم مخالفت مردان، حاضر به ترک شهر و خانه و کاشانه خویش نگشتند و سند افتخار و شکوه در صحنه بودن و مشارکت سیاسی فعال را در تاریخ سراسر عزت و سربلندی دفاع مقدس برای نسل‌های آتی و حاضر به یادگار گذاشتند. به قطع و یقین می‌توان اذعان کرد که زنان شجاع ایران اسلامی، حماسه‌آفرینان عرصه‌های پشتیبانی و امداد جبهه‌های جنگ از قله‌های سر به فلک کشیده غرب تا سنگرهای تفتیده‌ی جنوب که حضور و نقش خویش را در نهایت تعهد، ایثار و تلاش ایفا کردند و در این میدان نیز همچون عرصه انقلاب سرافراز و پیروز و موفق بوده، افتخاری بر افتخارات خویش افزودند. به‌گونه‌ای که پیش از ایجاد تشکیلات منسجمی از طرف سپاه، زنان از همان روزهای نخست جنگ، با گرفتن کارت تردد در خط مقدم جبهه حضور می‌یافتند و در سخت‌ترین شرایط جنگ، به امداد رسانی و کمک به مجروحان اقدام می‌کردند حضور زنان در صحنه‌های دوران مقاومت این تفکر قالبی را در هم شکست. زنان غیور و شجاع کشور، فراتر از زنان اسطوره‌ای در برابر بی‌رحم‌ترین و خشن‌ترین دشمنان این مرزوبوم چنان صلابت و شجاعتی نشان دادند که مردان جنگ را به شگفتی و شیفتگی واداشت. زنان در دوره‌های حماسه و رزم شهری، مقاوم ایستادند و از شهر خویش دفاع کردند و مردان را به غیرت آوردند و با دست‌خالی به «کندن سنگر، پر کردن کیسه‌شن و جابه‌جایی آن، محافظت از مهمات، اسارت گرفتن دشمن علی‌رغم نداشتن اسلحه و در برهه‌ای از تاریخ جنگ، به نگهبانی از پیکر مطهر شهدا و خاک‌سپاری اجساد قطعه‌قطعه برادر و پدرشان و حفاظت از گلزار شهدا و اجساد مطهر از شر حیوانات و دشمنان همت شجاعانه گماردند» (روزنامه جمهوری اسلامی، ۷۵/۱۱/۲۷)؛ و زمانی دیگر در غسالخانه‌ها شهدا (خواهران شهید را) می‌شستند، کفن‌پوش می‌کردند و به خاک می‌سپردند. تاریخ خون‌بار دفاع مقدس، تاریخ استقامت دخترکان معصوم سوسنگردی است؛ اسوه‌های عفاف، شرم و حیا که بی‌حیاتی‌ترین و خبیث‌ترین انسان‌ها، سرانجام آن‌ها را زنده‌زنده به گور سپردند. (مجله زن روز، شماره ۱۸۱۷، شهریور ۱۳۸۰). تاریخ جنگ، تاریخ پایداری زنانی است که در یک روز موشک‌باران همه اعضای خانواده خویش را از دست دادند، ولی همچنان تسلیم‌ناپذیر ایستاده بودند. تدارکات و پشتیبانی در پشت جبهه؛ کمک‌های مالی و اقتصادی؛ تهیه و بسته‌بندی مواد غذایی، دارو و سایر وسایل موردنیاز رزمندگان؛ تشویق و تهییج رزمندگان؛ حضور فعال در مراکز درمانی و خدمت به مجروحان؛ مراقبت از کودکان و حفظ کانون گرم خانواده؛ قبول مسئولیت و انجام وظیفه به جای همسران؛ و حتی تشکیل و توسعه نهضت‌های مقاومت از جمله فعالیت‌های بانوان طی جنگ تحمیلی عراق علیه ایران بود. در حقیقت زنان ایرانی به بانوان بزرگ صدر اسلام اقتدا کردند و آنان را الگوی خود قرار دادند، چنانکه تاریخ شاهد فداکاری‌های کم‌نظیر زنان در صحنه‌های گوناگون جهاد علیه دشمنان دین بوده است. زنان صدر اسلام گاه به صورت مستقیم در جنگ‌ها شرکت می‌کردند و گاه در تدارکات و پشتیبانی جبهه نقش مهمی داشتند. پرستاری و مداوای مجروحان، انتقال آب و غذا به جبهه، آشپزی و نگهداری وسایل مجاهدان، تهیه دارو و رساندن مهمات به میدان جنگ، تعمیر تجهیزات، انتقال مجروحان و شهدا و از همه مهم‌تر تشویق و ترغیب مردان برای شرکت در جهاد از جمله وظایف آن‌ها بود. توجه به جایگاه ویژه و فعال بانوان در جریان هشت سال دفاع مقدس در کلام رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای

بجاست: «زنان ما دو نوع نقش در طول مبارزه ایفا کردند: یک نقش فعالیت مثبت مبارزه گر و تلاشگر و یک نقش صبر و شکیبایی و مساعدت و تحمل مشکلات ناشی از مبارزه و این دومی از اولی کمتر نبود» (سخنان مقام معظم رهبری، کنگره بین‌المللی زن و انقلاب جهانی اسلامی، تهران، ۱۳۶۶) بنابراین جنگ، مدرسه صبر و مقاومت بود و سال‌های دفاع مقدس، صحنه تجلی زیباترین صبرها. صبر شیر زنانی که در شهادت همسر، خم بر ابرو نیاوردند، صبر مادرانی که چهار فرزند خویش را در مسلخ عشق قربانی کردند و صبر بانوانی که بر جراحت و زخم‌های عزیزانشان بوسه زدند و صبر و انتظار نامعلوم همسرانی که برای بازگشت شریک زندگی‌شان ثانیه‌شماری کردند و صبر زنانی که بر زخم‌زبان‌ها، طعن‌ها و تمسخرهای دشمنان و تحریک منافقان سکوت پیشه کردند و صبر مادران و همسرانی که در اسارت عزیزانشان توکل کردند و صبر دخترانی که سال‌های جوانی و زیبایی خویش را در رنج انتظار پژمردند و صبر زنانی که سال‌های متمادی از عمر خویش را در تربیت یادگار شهید، چشم از احساسات و غرایز خویش فرو بستند و در خانه شهید حرمت او را پاس داشتند و فرزندان شهدا را برای آینده‌ای روشن تربیت کردند. مقام معظم رهبری صبر زنان را در دوران دفاع مقدس بسیار ارزنده و مؤثر می‌داند و می‌فرماید: در سال‌های جنگ، اگر صبر مادران و همسران شهدا نبود، مشکلات بزرگی ایجاد می‌شد. (ویژه‌نامه حماسه گمنام، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس - دفتر امور زنان)

۲-۲ - نقش ولایت مداری در ادبیات پایداری

تعبیر و تفسیر دفاع مقدس از اسلام و جنگ حق علیه باطل و تشبیه صحنه‌های جنگ به صحنه حماسه کربلا، شوری را در دل‌ها می‌آفرید، گویی که تمام روزهای جنگ، روز عاشورا است و تمام سرزمین جبهه‌ها، کربلا و تمام رزمندگان جان‌برکف اسلام، چون یاران باوفای امام حسین (ع)، که عاشقانه با خون وضو گرفتند و به اقتدای امام شهیدان نماز عشق خواندند. چنین نگرشی به مسئله جنگ، موجب شد که زنان و مردان، خود را در مکتب ائمه اطهار (ع) و نایب برحق امام زمان (عج) ببینند و چون شاگرد و مریدی پاک‌باخته، سراسر شور و شوق شوند. همین احساس عشق و شیفتگی، مریدی و مرادی، عاشقی و معشوقی بین امام (ره) و امت و نیز قدرت بی‌نظیر امام (ره) در رهبری احساسات، عواطف و اعتقادات و بینش مردم موجب شد که سیل خروشان عاشقان اهل بیت (ع) صف‌اندر صف و کاروان به کاروان به‌سوی جبهه‌ها و درواقع به‌سوی کربلا و آزادسازی آن رهسپار شوند. شعار پرشعور و ادراک «ما همه سرباز تویم خمینی، گوش‌به‌فرمان تویم خمینی» موجی از عشق‌و پیروی محض از ولایت مطلقه‌ی فقیه بود که زنان و مردان ایران‌زمین یکپارچه آن را باور داشتند. ملت ایران با ایمان به درایت، شجاعت و آینده‌نگری و روشن‌بینی حضرت امام (ره) سکان کشتی انقلاب را به ایشان سپردند و شهدا را در وصیت‌نامه‌های خویش به ولایت مداری و پشتیبانی از ولی‌فقیه و پیروی محض از اوامر ایشان توصیه کردند. زنان انقلابی ایران نیز در جریان انقلاب و دفاع مقدس و تهدید نظام اسلامی و توطئه منافقان علیه مقام معظم رهبری، عزم راسخ خود را در دفاع از ارزش‌ها و ولایت‌فقیه نشان دادند و ضمن توجه به بیانات ایشان، در جهت ترویج آرا و اندیشه‌های آن حضرت و ایجاد وحدت بین آحاد جامعه تلاش کردند و زمانی که فرمان امام (ره) را در مورد پشتیبانی در پشت جبهه‌ها و نیز فوریت‌های پزشکی و امدادگری در جبهه‌ها شنیدند، سراپا گوش‌به‌فرمان ایشان در صحنه حضور یافتند و حماسه‌ها آفریدند. امروز هم در عرصه‌های سیاسی فرهنگی و در مقابل تهاجمات و تحریم‌ها و جنگ نرم دشمن با بینش الهی و گوش‌به‌فرمان مقام عظمای ولایت؛ در تمام صحنه‌ها حضوری پررنگ دارند. در فتنه‌های مختلف خصوصاً فتنه‌ی ۸۸ که به‌عنوان انقلاب سوم نام گرفت، زنان با بصیرت و ولایت مداری در روز نهم دی عشق و ارادت و اطاعت و مقاومت خود را به منصفی ظهور گذاشتند؛ و حماسه‌ی به‌یادماندنی در دفاع از فرهنگ عاشورایی و حمایت قاطع از رهبر انقلاب در تاریخ از خود به‌جای گذاشتند.

۳-۲ - نقش بصیرت زنان در ادبیات پایداری

زنان در دوران دفاع به‌خوبی دریافته بودند که دشمن درصدد است از ضعف و شکایت آن‌ها در شهادت عزیزانشان، علیه نظام اسلامی و تضعیف وحدت و روحیه جمعی سوءاستفاده کند و در بوق‌های تبلیغاتی خود بدمد که زنان از جنگ خسته شده و از اعزام فرزندان و همسر خویش به‌سوی جبهه‌ها پشیمان‌اند به همین جهت زنان با دشمن‌شناسی عمیق و ادراک جنگ روانی

دشمن و افشای ترفندها و تبلیغات مسموم آنها، بر ارزش‌های دینی و انقلابی خود پافشاری کرده، توطئه آنان را نقش بر آب نمودند. آنها به‌خوبی واقف بودند که دشمن قصد دارد با دست‌کاری احساسات آنها و ایجاد تردید در باورهای دینی و شکاف در صفوف ملت و رعب و وحشت و یأس و ناامیدی و شایعه‌پراکنی و تشویش اذهان عمومی، مقاومت زنان و مردان را تضعیف کند؛ بنابراین، هشیارانه چنین نقشه‌های شومی را خنثی می‌کردند. بنابراین زنان در زمان دفاع مقدس از آگاهی و شعور سیاسی بالایی برخوردار بودند به‌ویژه دشمن‌شناسی، وحدت ملی، حفظ اقتدار سیاسی کشور و اطلاع از ترفندهای سیاسی دشمنان در بین آنان مشاهده می‌گردید. بعد از جنگ هم این بصیرت در دشمن‌شناسی را درادوار مختلف به نمایش گذاشتند. زنان با تشخیص صحیح و زمان‌شناسی و دشمن‌شناسی در مقابل تمام توطئه‌های دشمنان مقابله می‌کند و یکی از بهترین نمونه‌های شناسایی به‌موقع و پاسخ مناسب زنان فرهیخته و با بصیرت در نهم دی ۸۸ به زیبایی به نمایش گذاشته شد.

۲-۴- مشارکت زنان در تقویت مقاومت مردان

هم‌رزمی زنان در پشت جبهه‌ها، پشتوانه معنوی و مایه تهییج رزمندگان و حفظ روحیه آنها بود. بانوان فهیم کشور با کمک‌های مردمی در ستادهای کمک‌رسانی و تهیه پوشاک دست‌دوز یا دست‌بافت و تهیه مواد خوراکی ... قلب رزمندگان را مالا مال از امید به پیروزی و نصرت می‌کردند. آنها با نگارش نامه‌های احساسی و حماسی و ذکر رسالت عظیم آنها در دفاع از ولایت‌فقیه، آرزوی توفیقات معنوی و دریافت اجر اخروی از سیدالشهدا را برای پدران، پسران و برادران دینی خویش مسئلت می‌کردند. زنان توانمند دفاع مقدس در لحظات وداع با همسر، استوار و پرصلابت او را به‌سوی جبهه‌ها بدرقه می‌کردند. به همین مناسبت مقام معظم رهبری نقش زنان را در جنگ نه‌تنها کمتر از مردان نمی‌دانند، بلکه با اشاره به اهمیت آن بیان می‌دارند: «اگر زنان حماسه‌ی جنگ را نمی‌سرودند و در خانه‌ها جنگ را به‌عنوان یک ارزش تلقی نمی‌کردند، مردان اراده و انگیزه رفتن به جنگ را پیدا نمی‌کردند و خیل عظیم بسیجی‌ها به سمت جبهه روانه نمی‌شد.» (سخنرانی مقام معظم رهبری، ۶۸/۹/۱۵) پرورش روح بلند ایثارگری در تمام ابعاد آن، در طول هشت سال دفاع مقدس، اعجاب جهانیان را برانگیخت. زنانی که همه‌چیز را در طبق اخلاص نهادند و علی‌رغم چنین آثاری، آن را ناقابل، ناچیز و کوچک شمرده و احساس شرمندگی می‌کردند که نمی‌توانند خدمت دیگری را در انقلاب انجام دهند. بانوانی که برای کمک به جبهه‌ها و تداوم انقلاب، حلقه‌های ازدواج و مهریه‌ی خویش را اهدا کردند، چراکه هیچ‌چیز دیگری نداشتند تا با آن به جبهه‌های جنگ یاری رسانند. آیا ایثار و فداکاری از این بزرگ‌تر که زنان این سرزمین، همسر و فرزند محبوبشان را علی‌رغم دل‌بستگی، تعلق خاطر و علاقه بسیار، به حضور در جبهه تشویق و ترغیب نمودند و در شهادت او از خداوند درخواست کردند که قربانی آنها را بپذیرند و یا «زنانی که به‌فرمان امام (ره) مبنی بر خدمات‌رسانی و پشتیبانی جبهه‌ها، تمام حقوق یک ماه خود را به جبهه‌ها کمک کردند و وقتی از آنها پرسیدند که مخارج این ماه فرزندان چه می‌شود، در کجا و چطور زندگی می‌کنند؟ با شگفتی پاسخ دادند: ما هنوز زنده‌ایم و خدا روزی‌رسان فرزندان ما هست.» (مجله جهان زن، شماره ۵، سال دوم، دی‌ماه، ۱۳۵۹) در سال‌های دفاع مقدس، در جبهه‌ای به وسعت ایران اسلامی، زنان مؤمن، شجاع و ایثارگر سهم عمده‌ای را در کنار عارفان مجاهد و مجاهدان عارف برای رسیدن به پیروزی‌های بزرگ ایفا کردند و اکنون زنان ایثارگر برای تمام زنان آزادیخواه و استقلال‌طلب جهان که سعی در رهایی از استثمار ظالمان دارند الگوهای رفتاری و عملی هستند و هیچ ملتی بدون ایثار و تلاش به‌جایی نمی‌رسد، هر ملت بزرگی در جهان اگر به‌جایی رسیده، محصول ایثار و تلاش چند نسل آن است. ملت ما در همه عرصه‌ها و برای جبران عقب‌ماندگی‌ها نیاز به ایثار و تلاش دارد. ما در عرصه تولید علم، گسترش صنعت، گسترش کشاورزی، ایجاد اشتغال، رشد اقتصادی در عرصه تولید محصولات فرهنگی، پالایش اندیشه‌ها و نگرش‌ها و همه عرصه‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری نیازمند تلاش و ایثار و عاشقانه کار کردن هستیم.

۲-۵- نقش ازدواج‌های ساده در ادبیات پایداری

ازدواج این سنت حسنه نیز از فضای معنوی حاکم بر جامعه متأثر شده بود. ازدواج بی‌تکلف در کمال سادگی و بدون تشریفات و با تعداد معدودی مهمان و شامی که خانواده تهیه کرده بود، به برکت معنویت جنگ، در میان اکثر قریب به‌اتفاق خانواده‌ها معمول بود. در چنین ازدواج‌های ساده‌ای داماد، چند روز بعد، در خط مقدم جبهه و عروس در ستاد کمک‌رسانی مردمی بود.

ملاک ازدواج در دوران دفاع مقدس نه معیارهای مادی و دنیایی و نه طبقه اقتصادی و اجتماعی و نه رفاه خانواده‌ها ... بلکه ایمان، روحیه انقلابی، حضور در جبهه، جانبازی و تعهد اخلاقی طرفین و خانواده‌های آنان بود و هرگز ازدواج ابزار دستیابی به منافع و قدرت یا مایه مباحثات و فخرفروشی افراد نبود و همین سادگی و بی‌پیرایگی ازدواج‌ها و نیز تقوا و ایمان دختران و پسران و درک اهمیت ازدواج در حفاظت آن‌ها از گناه، شمار ازدواج‌ها را در شرایط نا به سامان اقتصادی کشور و مشکلات مالی خانواده‌ها فزونی بخشیده بود. آنان به تأسی به فاطمه زهرا(س) بزرگ بانوی عالم خلقت، ازدواج ساده‌ای را مدنظر داشتند و جهیزیه‌ای بسیار ساده، متشکل از ضروریات زندگی، تهیه می‌کردند که گاه تمام جهیزیه نصف‌وانت‌بار را هم تکمیل نمی‌کرد. تصور چنین ازدواج و جهیزیه‌ای در شرایط کنونی دشوار است. یکی از زنان شهیده در وصیت‌نامه گهربار خویش هدف از ازدواج خود را طلاق دادن زشتی‌ها، پلشتی‌ها و بدی‌ها می‌داند و می‌نویسد: «پروردگارا ما خوب می‌دانیم که آئینه سفره عقد نمی‌تواند نمایانگر و منعکس‌کننده بدی‌های فکر باشد و سپیدی لباس تو نمی‌تواند گناه ما را مستتر کند، تنها و تنها آنچه ما را به راه مستقیم رهنمون می‌سازد، آگاهی و شناخت از هدایت‌های قرآنی و پاک‌سازی نیت و ایمان و توکل به توست.» (شاهدان دانشگاه، ۱۳۷۷: ۱۶۸) اگر امروز، این شیوه؛ یعنی سادگی در ازدواج در میان جوانان و خانواده‌ها پذیرفته می‌شد، یکی از بهترین راهکارها جهت اقتصاد مقاومتی در مقابل جنگ نرم و تهدیدات دشمن زبون بود.

۲-۶- تجلی ایثار زنان در ازدواج با جانبازان

ازدواج و انتخاب همسر از بین جانبازان جنگ تحمیلی که در فضای ارزشی و معنوی دوران جنگ، زیباترین و ارزنده‌ترین ازدواج‌ها محسوب می‌شد، به سبب احساس دین دختران فهیم و فداکار این ۱- قسمتی از وصیت‌نامه شهید فاطمه قزوینی، دانشجوی رشته اقتصاد که چند بار در جبهه حضور یافته بود و یک‌سوم از درآمد خود را همراه به جبهه‌ها اختصاص می‌داد و در تاریخ ۶۶/۱۲/۲۶ در موشک‌باران شهر تهران به درجه رفیع شهادت نائل آمد آب‌و خاک، نسبت به مردانی انجام می‌گرفت که سلامت خود را در راه حفظ دین و ناموس به خطر افکندند، مردانی که خود را سپر بالای آسایش ما کردند، مردانی که آسایش و آرامش دیروز و امروز ما مرهون جان‌فشانی آن‌هاست. آنان با آرزوی سهم شدن در ثواب همسر جانبازشان و به پشتوانه امداد خداوندی در به انجام رساندن هر چه صحیح‌تر و بهتر این عمل خداپسندانه و خالصانه، جانباز را روشنائی قدمگاه زندگی خود شمردند. دختران با درایتی که علی‌رغم آگاهی نسبت به سختی‌های زندگی با جانباز و محرومیت داشتن فرزند و مراقبت و پرستاری از وی، تنها با عشق به آرمان‌های اسلامی و انقلابی از تمام زیبایی‌ها و فرصت‌های دیگر زندگی که امکان آرامش، آسایش و رفاه را فراهم می‌ساخت، چشم‌پوشی کردند و حتی در زندگی با جانباز از تمایلات خود در خصوص اشتغال یا تحصیل به جهت مراقبت دائمی صرف‌نظر کردند و با خدای خود عهد و پیمان بستند که تمام لحظات عمر خود را در خدمت‌رسانی و همدمی و همراهی او سپری کنند، با دردهای او همدردی نمایند، بر زخم‌های او مرهم گذارند و با او بر تنهایی و اندوه وی، فائق آیند و لحظه‌های زندگی خود را با معنویت و عشق پیوند زنند. «چنین فداکاری‌هایی نیازمند پشتوانه قوی ایمانی است و کسانی که چنین تصمیمی را گرفتند، درواقع انگیزه خود را جلب رضایت خدا دانسته و احساس خوش بختی می‌کنند.» (مجله پیام انقلاب، شماره ۶۷: ۱۳۷۸، مصاحبه با همسر جانباز) و این اوج ایثار زنان فرهیخته بود که در ازدواج، جانبازان را بر افرادی که از حیث جسمی سالم بودند؛ ترجیح می‌دادند. حضرت امام (ره) نیز ضمن اشاره به این تحولات ارزشی در زنان جامعه، چنین ازدواج‌هایی را احساسی، اجباری، تحمیلی و از روی ناچاری نمی‌دانند، بلکه منبعث از فهم و آگاهی دختران می‌دانند و می‌فرمایند: «دختر جوانی که با یک پاسدار عزیز که از دو چشم و دو دست جانباز بوده، ازدواج کرده، می‌گوید: حال که نمی‌توانم به جبهه بروم، می‌خواهم با این ازدواج دین خود را به انقلاب ادا کرده باشم.» (امام خمینی، ۱۳۶۱، ج ۱۶: ۱۲۶)

۲-۷- نقش پایداری زنان در تحکیم بنیان خانواده

درواقع نسل آدمی به برکت وجود زن پایدار ملنده و مردان نامدار گیتی از دامن تربیت او به قله ناموری راه‌یافته‌اند؛ و هر کاشانه‌ای بی‌حضور او ویرانه و هر سفره‌ای بی‌نشان او بی‌نور است. جنگ، زنانی را پرورید که همه وجودشان شور و عشق و معنویت است. همان‌گونه که همسرشان چنین پرشور و عاشقانه سلامت خویش را به درگاه احدیت هدیه کرد. زنانی که زندگی

با همسر جانبازشان را تداوم دادند، هرروز در اوج لحظات ایثار و فداکاری بوده و هستند. برای آن‌ها جنگ پایان نیافته و هرروز خاطرات وداع با همسر و اعزام او و خاطرات دوران جنگ و نیز لحظه اطلاع از مجروح‌شدن و جانبازی وی مرور می‌شود. به‌راستی که آنان هرلحظه در میدان دفاعی مقدس و عظیم‌اند. زنانی که آرام و استوار نه‌تنها از جانبازی همسر گله و شکایت نکردند، بلکه بر آن افتخار و مباهات کرده و باروحیه قوی و اراده پولادین بر مشکلات همسر صبر کردند. زنانی که به همسر جانبازشان در عین جراحت و زخم‌های چرکین و خون‌آلود عشق ورزیدند و مشتاقانه او را نگهداری کردند. آن‌ها با همسر، پدر و برادر جانباز خویش درد کشیدند، گریه کردند، افتخار نمودند و با او آرزوی شهادت را بارها و بارها از درگاه حق تعالی مسئلت داشتند. زنانی که جانبازی همسر را مایه افتخار شمردند و خستگی‌ناپذیر، نستوه و مقاوم او را پذیرفتند. آن‌ها بر این باور استوار ماندند که همسرشان نه‌تنها الگوی مقاومت و ایثار در خانواده و جامعه است، بلکه سند مظلومیت و بی‌گناهی ملت ایران در جنگ ناجوانمردانه و نابرابر نیز هست. به اعتقاد حضرت امام (ره) زنان در انقلاب حق بیشتری از مردان دارند، آنان مردان شجاع را در دامان خود می‌پروراندند (شاهدان دانشگاه، ۱۳۷۷: ۱۶۷). به لطف عفاف و عاطفه و به یمن فضای ارزشی دفاع مقدس، شریف‌ترین و باعظمت‌ترین نقش خود را، که تربیت نسل و نقش مادری هست، جهت پرورش اسطوره‌های مقاومت و غیور مردان جنگ و زاهدان شب‌وخط‌شکنان جبهه نبرد به بهترین وجهی ایفا کردند.

۲-۸- نقش پایداری زنان در اقتصاد مقاومتی

تهدید، تحریم دشمنان متعلق به امروز نیست؛ بلکه از اول انقلاب تاکنون این توطئه‌های دشمن وجود داشته و جنگ علیه ما با تحریم اقتصادی و تهاجمات نظامی همراه بود؛ هرچند در یک نگاه سطحی، این تهدیدات جنگ به دلیل مشکلات و سختی‌های ناگوار است، اما در بطن چنین سختی‌هایی روح آدمی اوج می‌گیرد و پرورش می‌یابد و روحیه قناعت و سادگی به‌عنوان یکی از زیباترین جلوه‌های زندگی، در دوران دفاع مقدس تجلی می‌یابد. در جنگ ایران و عراق، زنان با درک صحیح و آگاهانه از وضعیت نا به سامان کشور و تحریم اقتصادی، کاهش تولید داخلی، تعطیلی کارخانه‌های وابسته... و با توجه به موقعیت مالی همسر، جلوه دیگری از ایثار، صبر و از خودگذشتگی را به نمایش گذاشتند و با دوری از اسراف، تبذیر، تجمل‌گرایی، مدپرستی و ... قناعت و کم‌مصرفی و ساده زیستی را پیشه‌ی زندگی خود کردند و برخی از آن‌ها در دوران حساس دفاع مقدس که کالاها و ارزاق عمومی به‌صورت جیره‌بندی توزیع می‌گردید با نیت جهاد مالی و کمک به جبهه، در مصرف روزانه خود و خانواده صرفه‌جویی کرده، آن را به جبهه‌ها ارسال می‌نمودند زنان انقلابی با قناعت و ساده زیستی و همراهی و همدلی با همسرانشان آنان را برای نبرد آماده می‌کردند و در ثواب جهاد آنان سهم به‌سزایی داشتند. زنان دفاع مقدس در دوران حساس جنگی با محدود کردن سطح توقعات خویش در غیاب همسر و واقع‌بینی خردمندانه، مشکلات جنگ از جمله خاموشی‌های برق، کم‌آبی، کمبود مواد غذایی، گرانی کالا، کمبود سوخت و ... را تحمل کردند و با آگاهی کامل از شرایط، ساده زیستی و قناعت را عبادت دانسته و بیش از گذشته نصب‌العین خود نمودند و فضای معنوی و زاهدانه جبهه‌ها را به زیبایی در خانه‌ها به تصویر کشیدند. آن‌ها با این عمل به مبارزه با رفاه‌طلبی، عافیت‌گرایی و دنیاگرایی پرداخته و با دوری از دل‌مشغولی‌های زندگی روزمره و امور سطحی، به‌سوی اندیشه‌ورزی در امور اساسی کشور از جمله دفاع از دین و کشور همت گماردند و این شیوه را در وضعیت اضطراری جنگ، در سطح زندگی خانوادگی، شیوه‌ای مفید و کارآمد جهت کمک به دولت و نظام اسلامی برشمردند. امروز هم که آن تحریم‌ها و تهدیدات دشمن زبون شدیدتر شده است؛ ملت ایران با قدرت و صلابت علمی و ایمانی با تمام همه‌های دشمنان مقابله خواهد کرد. نقش زنان در این میان بسیار مهم است و زنان مؤمن با همان نگاه مقاومتی و قناعت و سادگی بار دیگر دشمنان را مأیوس خواهند کرد.

۳- نقش مشارکت فرهنگی زنان در ادبیات پایداری

جان آدمی گوهر و اصل و بنیاد اوست و فکر و فرهنگ چراغ و نور دل انسان است. انسان واجد قوه عقل و تمیز است و از سوی دیگر انبیاء الهی برای هدایت و رهنمون بشری به‌سوی کمال و سعادت، مبعوث گشته‌اند. لیکن آدمی تنها از گوهر الهی و فرشته‌خویی سرشته نشده است. او را صفت و ذات و هویت دیگری است قرین و همراه با جان پاک و نهاد خدایی. از این رو،

گزینش وجه انسانی و طریق الهی و سلوک طریقت صواب، نیازمند تفکر و تعقل و تدبیر اوست و بدین سان صفت فرهنگ در انسان ظهور می‌یابد و انسان اصولاً موجود فرهنگی هست، یعنی سایر جانداران را نمی‌توان فرهنگی دانست و طریق حیات و شیوه زندگی آنها را از روی فکروفرهنگ شمرد. فضای پس از انقلاب اسلامی، فرصتی جهت پالایش اندیشه‌های منفی نسبت به زنان و نفی افکار قالبی در مورد شخصیت و خصوصیات آنها ایجاد کرد. زن، دیگر عنصر تزئینی برای اهداف تجاری و مادی نبود که جذابیت جنسی و فریبایی او، ملاک ارزشمندی وی باشد. هویت و هنر زن بودن و تعریف زن نمونه در نظام ارزشی پس از انقلاب به‌ویژه در دوران دفاع مقدس و حاکمیت ارزش‌های معنوی دگرگون شد و زنان دریافتند هویت انسانی که اسلام برای آنان قائل است در پرتو فضای جنگ قابل حضور و اثبات می‌باشد؛ بنابراین، با تحرک، پویایی، وقار، شجاعت، ایثار و ... بر تفکرات موهومی که قرن‌ها زن را موجودی ضعیف، بزدل، منفعل و شیء گونه تعریف کرده بود، خط بطلان کشیدند. در دوران جنگ حضور در عرصه‌های فرهنگی و تبلیغ و تجلیل و تکریم مقام شهیدان و عبادت مجروحان و سرکشی به خانواده‌های شاهد، اسرا و رزمندگان و مقابله با شایعات و عوامل تخریب روحیه، مقابله با منافقان و ضد انقلابیون و شرکت یکپارچه در تشییع پیکر شهیدان، مجالس و محافل بزرگداشت یاد و خاطره شهیدان است و راه‌اندازی کاروان‌های خانواده شهدا و خواهران برای حضور در جبهه‌ها و خطوط عقبه‌ی رزمندگان و توزیع هدایا، ایراد سخنرانی و کاروان‌های زیارتی برای تقویت روحیه خانواده‌های رزمندگان. از برجسته‌ترین کارهای فرهنگی زنان پرصلابت ایران اسلامی محسوب می‌شود. بعد از انقلاب و هشت سال دفاع مقدس به‌طور چشمگیری شاهد فعالیت‌های فرهنگی و علمی زنان در سرتاسر کشور اسلامی هستیم و بسیاری از بانوان علاوه بر اینکه در عرصه‌های تعلیم و تربیت مشغول‌اند در مراکز خصوصی و منازل شخصی به‌طور خودجوش به آموزش علوم دینی و قرآنی و اخلاقی می‌پردازند. درخشش و موفقیت‌های زنان و دختران در عرصه‌های علمی بین‌المللی و مسابقات مخترعین جهانی بیانگر فعالیت‌های علمی و پژوهشی زنان در دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی می‌باشد. امام عزیزمان فرمودند: «حمدالله امروز آن بندهایی که به عقاید ما بسته شده بود رها شد. امروز تمام قشرهای ملت مشغول تربیت و تعلیم هستند. بانوان مشغول هستند. الان بانوان جزو طلاب علوم دینی در قم و در جای دیگر هستند و خودشان در هر جا باشند مشغول تربیت و تعلیم‌اند و این یک امری است که در این انقلاب تحقق پیدا کرد. آن وقت زنان ما را محصور کرده بودند که برای بانوان هیچ حق قائل نبودند که حتی در یک مجمع دهنفری وارد بشوند و مسئله علمی بگویند یا مسئله عقیدتی بگویند. امروز این‌ها می‌توانند با همه حفظ جهات اسلام در همه جای کشور تبلیغات بکنند، بلکه در خارج از کشور هم ما بسیار عقب‌افتاده بودیم در این امور و امروز باید تلافی کنیم، باید نقیصه‌ها را رفع بکنیم». (امام خمینی، ۱۳۶۱، ج ۱۸: ۱۰۴) و در جای دیگر فرمودند: «درد بی‌پایان بر زنان متعه‌دی که اکنون در سراسر کشور، به تربیت نوباوگان و تعلیم بی‌سوادان و تدریس علوم انسانی و آموزش فرهنگ غنی قرآنی اشتغال دارند». (امام خمینی؛ ج ۱۴: ۳۱۷) و باید اذعان داشت که زنان مسلمان ایرانی نه تنها در داخل کشور اسلامی بلکه در سرتاسر جهان و قلب اروپا هم مشغول فعالیت‌های علمی و فرهنگی و قرآنی می‌باشند و در نتیجه حضور بی‌بدیل زنان در امر فرهنگ و علوم دینی یک فعالیت جهانی است نه کشوری. نقش مؤثر و ممتاز زن در جامعه اسلامی، علاوه بر دیگر عرصه‌های اجتماعی، به‌عنوان موضوعی اساسی در دانشگاه و آموزش عالی کشور نیز مطرح شده و تحقیق و راه‌گشایی محققان و متفکران و صاحب‌نظران در دوران تاریخ‌ساز انقلاب اسلامی و پس‌از آن را نشان داده‌اند که استعدادهای فراوان و ناشناخته‌ای دارند. هر جا امکان و زمینه‌ی بروز و ظهور این توانمندی‌ها فراهم شده، چشم‌اندازهایی نو در مسیر شکوفایی و بالندگی ملت و کشور گشوده شده است.

۱-۳- مشارکت در تشکّل‌ها فرهنگی

تشکیل سازمان‌های زنان در کنار حضور در عرصه‌های حیات سیاسی جامعه، نوع دیگری از مشارکت فرهنگی و سیاسی زنان به شمار می‌رود. این سازمان‌ها که پس از پیروزی انقلاب اسلامی شکل گرفته‌اند، در قالب سازمان‌های دولتی و غیردولتی به‌صورت مستمر و بدون برخورد مستقیم با مدیریت سیاسی جامعه، در عرصه‌های گوناگون فرهنگی و اجتماعی به فعالیت‌های مؤثر مبادرت می‌ورزند. از مهم‌ترین سازمان‌های دولتی، می‌توان از «کمیسیون امور بانوان» و «بسیج خواهران» «مؤسسه‌های علمی، فرهنگی و قرآنی» نام برد. نمایندگان نهادهای دولتی و انقلاب اسلامی اعضای کمیسیون مزبور را تشکیل می‌دهند که در سطح

استان‌ها و شهرستان‌ها فعالیت می‌کند. بسیج خواهران نیز متشکل از گروهی بزرگ و منسجم از دیگر سازمان‌های دولتی است که فعالیت‌های گوناگونی در زمینه‌ی آموزش‌های مقدماتی، نظامی، عقیدتی، اجتماعی و فرهنگی، تربیتی و برگزاری اردوهای تفریحی و ورزشی در جهت اهداف والای انقلاب اسلامی، احیای ارزش‌های اسلامی، زنده نگه‌داشتن یاد شهدا و رساندن پیام آن‌ها به اقشار مردم و پشتیبانی و دفاع از ولایت و رهبری انجام می‌دهد. در کنار این نهادهای دولتی، برخی گروه‌ها و سازمان‌های غیردولتی هم فعالیت می‌کنند. هدف مشترک آن‌ها توسعه و تعالی کشور و تقویت نهاد خانواده در چارچوب اصول و مبانی اسلامی و رفع مشکلات زنان و رشد و بالندگی بخشیدن هر چه بیشتر به جامعه بانوان کشور است. (طغرانگار، ۱۳۸۳: ۱۶۰-۱۶۲). راه‌اندازی تشکلهای مردم نهادی (NGO) در امور زنان و خانواده و سبک زندگی اسلامی و نقد فرهنگ غربی و فعالیت‌های پژوهشی و تربیتی از تشکلهای فرهنگی زنان محسوب می‌شود.

۳-۲- مشارکت زنان در غنی‌سازی اوقات فراغت جوانان

چراکه حضور مؤثر زنان در طول انقلاب اسلامی مبین توان و اراده آنان بوده و تبلور آن در هشت سال دفاع مقدس و پشتیبانی همه‌جانبه از آن تا آخرین گام پیروزی نشانی عینی از عزم و اراده زنان در پیشبرد اهداف عالی مقدس جمهوری اسلامی و آبادانی کشور است. غنی‌سازی اوقات فراغت به‌خصوص جوانان و بهره‌گیری از شور و عاطفه سرشار آنان در خدمت‌رسانی و دستگیری از نیازمندان جامعه گامی بلند در جهت محرومیت‌زدایی در کشور بزرگ ایران اسلامی است.

در این راستا مؤسسات خصوصی فرهنگی با مدیریت زنان و همین‌طور بسیج خواهران با استفاده از توان بالقوه خواهران برای اجرای تدابیر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و سیاست‌های نظام جمهوری اسلامی در یک نگرش همگانی برای محرومیت‌زدایی به‌منظور ایجاد فضای عدالت‌مدارانه در جهت رشد و شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌های زنان، مشارکت دادن زنان جامعه در سازندگی کشور و کمک به رفع محرومیت، سازمان‌دهی توان بالقوه زنان در کارگاه‌های محرومیت‌زدایی و بهره‌گیری از اوقات فراغت عمومی زنان خانه‌دار جهت یاری و کمک به محرومان توانسته است گام‌های مثمر ثمری بردارد.

و همچنین برگزاری کلاس‌های قرآنی، تربیتی، فرهنگی، علمی، ورزش، هنری در سرتاسر کشور توسط بسیج خواهران هستیم و این فعالیت به شکوفایی و پیشرفت کشور در ابعاد مختلف کمک می‌کند و این در حقیقت همان حضور فعالانه‌ی زنان در امور سیاسی و اجتماعی و فرهنگی است که به‌طور خستگی‌ناپذیری تداوم دارد. چنین بانوانی، افتخارات میهن اسلامی‌مان هستند، تجلیل از آن‌ها تجلیل از باورها و نگرش‌های اصیل دینی و اسلامی است.

نتیجه‌گیری

در آخر باید گفت: نقش زنان در پیروزی انقلاب اسلامی و هشت سال دفاع مقدس بی‌نظیر بود. به برکت حضور متفکرانه و متعهدانه زنان، یکی از پررنگ‌ترین نقش‌های آنان در مشارکت سیاسی و اجتماعی و فرهنگی تجلی‌یافته است. اکنون برای ورود زنان بزرگوار و شایسته به عرصه‌های خدمت، تلاش و مسئولیت، راه‌ها، گشوده شده است و زنان ما در عرصه گوناگون سیاسی، اجتماعی امکان آن را یافته‌اند تا حضور پرشور و شعور داشته باشند و با رعایت هویت دینی، ملی و انقلابی پای به بالاترین سطوح مشارکت و مسئولیت بگذارند. و در آخر پیشنهاد می‌شود؛

(۱) مظلومیت آشکار و پنهان زن در گذر تاریخ باید مورد اهتمام و بررسی قرار گیرد. نگاه واپس‌گرا و متحجر و نگاه تجددگرا، هر دو سبب انحراف و التقاط از مسیر اصیل و ارزشی را در پیش روی زنان قرار داده و نیاز به تبیین و طراحی یک جریان سالم و

تمدن گرا و مطابق با اصول و ارزش‌های اسلامی، همواره در تلاش‌های جنبش‌های اصیل زنانه مدنظر بوده است، بایستی در جهت تبلیغ و ترویج آن کوشید.

۲) در کنار مردان نقش‌آفرین همواره زنان کارآمد و پشتیبان حضور داشته‌اند لذا حضور زنان در عرصه سیاسی و اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان یک حضور تاریخی، ضروری و مؤثر بوده است؛ اما باید تعادل در تمام فعالیت‌ها و اهمیت عرصه‌های مختلف رعایت شود تا مهم‌ترین اصل یعنی بنیاد خانواده متضرر نگردد. این اصل باید توسط نخبگان علمی و دانشگاهی تبیین گردد.

۳) جهت رسیدن زنان مسلمان و آزاداندیش دنیا به الگوی اصیل و کارآمد، طرحی منسجم از مشارکت‌های زنان بسیجی ایران در ادوار انقلاب، ارائه گردد.

۴) تشکیل حلقات معرفتی و بصیرتی به‌صورت شبکه و زنجیره‌ای برای ارتقاء باورهای نسل نو خصوصا دختران جوان در مقاطع مختلف ضروری است. اصحاب قلم و اندیشمندان عرصه‌ی تعلیم و تربیت محتوای مناسب برای این حلقات با توجه به شرایط مختلف سنی تدوین نمایند.

۵) از شیوه‌های ساده و آسان در ازدواج و زندگی اسلامی و بهینه‌سازی مصرف و پرهیز از اسراف که مربوط به دوران مقاومت بود تبلیغ شود.

بنابراین، زنان مسلمان با حضور گرم و پایدار خود در عرصه‌های مختلف، با بصیرت و مقاومت بر تمام تحریم‌ها و تهدیدها و فتنه‌های جدید دشمن غلبه خواهند کرد و با تربیت نسل نو، زمینه‌ی برپایی انقلاب حضرت مهدی موعود (عج) را فراهم می‌سازند.

منابع:

۱. اردوهای هجرت بسیج سازندگی (۱۳۸۷)، گزارش عملکرد سازمان بسیج سازندگی سپاه ثارالله.
۲. تقی زاده داوری، محمود، (۱۳۷۴). فصلنامه تخصصی بانوان شیعه، شماره ۶ و ۷.
۳. خمینی، روح‌الله، (۱۳۶۱)، صحیفه نور، وزارت ارشاد، تهران.
۴. خامنه‌ای، سید علی، (۱۳۸۳). جایگاه و حقوق زن، معاونت فرهنگی سپاه، تهران.
۵. رجبی، مریم، (۱۳۸۳)، «وضعیت آماری مدیریت زنان در ایران» فصل‌نامه‌ی ریحانه، ش ۳.
۶. زنان، مشارکت و برنامه‌ریزی برای توسعه پایدار، (۱۳۸۱)، برگ زیتون، تهران.
۷. روزنامه جمهوری اسلامی، ویژه‌نامه حماسه گمنام.
۸. شاهدان دانشگاه، دومین یادواره شهدای دانشجوی کشور. «۱۳۷۷» انتشارات فیضیه. ۹. عمید، حسن، (۱۳۶۲) فرهنگ عمید، انتشارات، امیرکبیر.
۹. طغرانگار، حسن، (۱۳۸۴)، «حقوق سیاسی و اجتماعی زنان، پیش و پس از انقلاب اسلامی»، پیام زن، ش ۱۵۷.
۱۰. قدیمی، اکرم، (۱۳۸۰)، زن، مشارکت و توسعه، تهران، جهان اجتماعی.
۱۱. محلاتی، ذبیح‌الله، (۱۳۷۴)، ریحان الشریعه در ترجمه بانوان دانشمند شیعه، تهران.
۱۲. مجلات زن روز شماره ۱۸۱۷، شهریور (۱۳۸۰)، (مجله جهان زن، شماره ۵، سال دوم، دی‌ماه، ۱۳۵۹)، پیام انقلاب شماره ۶۷: ۷۸.
۱۳. هدایت زاده، فرهاد، (۱۳۸۶). دیدگاه امام خمینی (س)، درباره‌ی جایگاه زن، عروج.

References:

1. Basij Sazandegi. (2008). Performance Report of Basij Sazandegi Organization of [Report of Basij Sazandegi]. Orduha-ye Hejrat. (in Persian)
2. Taghizadeh Davari, M. (1995). Specialized Journal of Shiite Women (Nos. 6 & 7). (in Persian)
3. Khomeini, R. (1982). Sahifeh-ye Nur [The Light Page]. Tehran: Ministry of Guidance. (in Persian)
4. Khamenei, S. A. (2004). Status and Rights of Women. Tehran: Cultural Department of the سپاه. (in Persian)
5. Rajabi, M. (2004). Statistical status of women's management in Iran. Reyhaneh Journal (No. 3). (in Persian)
6. Barg-e Zeytun. (2002). Women, Participation and Planning for Sustainable Development. Tehran: Barg-e Zeytun. (in Persian)
7. Jomhuri-ye Eslami Newspaper. (n.d.). Special Issue: Hamaseh Gomnam. (in Persian)
8. Feyziyeh Publications. (1998). University Witnesses: The second memorial of the country's student martyrs. Amid, H. (1983). Amid Dictionary. Tehran: Amirkabir Publications. (in Persian)
9. Toghrangar, H. (2005). Political and social rights of women, before and after the Islamic Revolution. Payam-e Zan (No. 157). (in Persian)
10. Ghadimi, A. (2001). Women, Participation and Development. Tehran: Jahan-e Ejtemai. (in Persian)
11. Mahallati, Z. (1995). Riyahin al-Sharia in the translation of Shiite female scholars. Tehran: Mahallati Zan-e Rooz Magazine. (2001). Issue No. 1817, Shahrivar. (in Persian)
12. Jahan-e Zan Magazine. (1980). Year 2, No. 5, Dey. Payam-e Enghelab Magazine. (n.d.). Issue No. 67, p. 78. (in Persian)
13. Hedayat-Zadeh, F. (2007). Imam Khomeini's view on the status of women. Orooj. (in Persian)